

Розглянута сутність мислення учнів, показано, що для адекватного існування людини у сучасному світі необхідний високий рівень логічного мислення та творчих якостей. Особливо увага приділена навчальному середовищу, у якому формується тип мислення школяра.

Рассмотрена сущность мышления учеников, показано, что для адекватного существования человека в современном мире необходим высокий уровень логического мышления и творческих качеств. Отдельное внимание уделено учебной среде, в которой формируется тип мышления школьника.

The article deals with the essence of students' way of thinking. It is shown that a person who lives and works successfully in the modern world needs a high level of logical thinking and creative abilities. The article also deals with educational conditions that form the type of thinking of a pupil.

ОРІЄНТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ З ЦІЛІСНИМ МИСЛЕННЯМ

Т. В. Сігіда

Наша доба характеризується впливом застосування новітніх технологій у всіх сферах життя, що передбачає наявність нових умінь і навичок людини. Потреби сучасного суспільства вимагають від школи формування особистості, здатної жити, творити і розвиватись, не шкодячи собі і своєму довікільлю, приносячи користь своїй родині, країні й усьому людству та ефективно пристосовуючись до швидкозмінного конкурентного середовища – тобто людини з новим типом мислення. Перед учителями стоїть також завдання сформуванню в учнів таку систему ідеалів, світовідчуття, світогляд, які б дозволили їм відчувати радість життя та приносити її іншим, бачити шляхи морального самовдосконалення та вдосконалення суспільства, ідентифікувати себе як частину світу, покращення якого безпосередньо залежить від дій кожної людини. Отже, завдання педагога – допомогти учню засвоїти величезний масив інформації, розвинути широкий спектр умінь та навичок, необхідний для життя у сучасному суспільстві, та виховати емоційноінтелектуальну особистість. Вирішення цього завдання залежить від навчального середовища учня.

Актуальність проблеми визначає мету даної статті – виявлення особливостей навчального середовища, здатного виховати особистість, що відповідає б вимогам реалій сьогодення.

Завдання. Задля реалізації мети, поперше, визначимо тип мислення, притаманний людині сучасного покоління, подруге, з'ясуємо, як навчальне середовище впливає на його формування, і, по-третє, виявимо ознаки оптимального навчального середовища для виховання індивіда нового покоління.

Для вирішення зазначеної проблеми особливу цінність становлять педагогічні

дослідження основ викладання природничих наук (І. Алексашина, С. Гончаренко, В. Ільченко, К. Гуз, В. Коваленко, Л. Рибалко), праці, присвячені визначенню ознак навчального середовища, яке формує гуманітарні знання (Ю. Лотман, Д. Ліхачев, Г. Гачев, М. Бахтін, М. Бубер, В. Біблер, В. Зінченко), аналіз філософських аспектів формування світогляду представника суспільства (С. Кримський, М. Ричік, О. Славін та інші).

Зупинимось спочатку на визначенні особливостей мислення, притаманного учню старшої школи, та виявленні тих його ознак, які дають суб'єкту можливість оптимальної взаємодії із представниками сучасного суспільства та зі світом в цілому.

Мислення – це найбільш узагальнена та опосередкована форма психічного відображення, яка встановлює зв'язки і відношення між об'єктами, що пізнаються [10]. Дане поняття характеризує процес мислення на усіх етапах його формування. Як відомо з праць психологів, присвячених вивченню вікових особливостей підлітків, на основі наочно-дієвого, а згодом наочно-чуттєвого досвіду у дітей шкільного віку поступово формується *абстрактне (понятійне) мислення*, яке існує у вигляді абстрактних понять і суджень. В основі абстрактного мислення лежать логічні операції з поняттями. Цей вид мислення супроводжується мовленням. Його ще іноді називають *словесно-логічним*.

Але подане вище визначення мислення не є вичерпним для сформованого мислення дорослої людини. З цього погляду варто зазначити, що мислення як вищий пізнавальний процес є активною формою творчого відображення – воно здатне породжувати нові знання [3; 8].

Пошук нового рішення, породження нового знання може відбуватись на основі

поглиблених логічних міркувань (аналіз, порівняння, синтез, узагальнення, умови від тощо) або інтуїтивної здогадки.

Інтуїція – це здатність безпосередньо, не вдаючись до розгорнутих міркувань, знаходити відповіді на складні питання, осягати істину, здогадуючись про неї. Вона характеризується раптовим осяянням, здогадкою, пов'язана зі здатністю індивіда до переносу знань у нові ситуації, з пластичністю його інтелекту. Але цей "стрибок розуму" можливий тільки при високому рівні узагальненості знань. Механізм інтуїції полягає в одномоментному об'єднанні розрізаних ознак явищ в єдиний комплексний орієнтир. Це одночасне охоплення різної інформації і відрізняє інтуїцію від логічно послідовного мислення. *Творчість* мислення (уміння створювати принципово нові ідеї, відкриття та рішення), як правило, пов'язана з інтуїтивними процесами.

І хоча в основу роботи комп'ютерних систем покладені логічні операції з інформацією і людиною передбачено використання автоматизованими машинами таких якостей мислення як *широта* (здатність охоплювати проблему повністю) і частково *критичність* (уміння об'єктивно оцінювати свої і чужі думки та ретельно перевіряти висунуті гіпотези), лише людині притаманні *глибина* мислення (уміння проникати у сутність складних питань, відокремлювати головне від несуттєвого), *самостійність* (уміння висувати нові задачі та знаходити шляхи їх вирішення), *гнучкість* (здатність швидко діяти при зміні умов та уміння відмовлятися від стандартних прийомів і способів вирішення проблеми), *швидкість розуму* (здатність швидко розібратись у новій ситуації, обдумати та прийняти правильне рішення) – якості мислення, характерні для його творчого рівня [10]. Звичайно, у різних людей ці якості можуть проявлятися у тій чи іншій мірі або, на жаль, і зовсім бути відсутніми.

У психології існує певна варіативність щодо подання означення сформованого мислення: деякі психологи називають його інтегративним, інші – гуманітарним.

В. Моргун проводить аналогію між *інтегративним* та *ідеальним* мисленням, яке передбачає "сформованість всіх видів, аспектів, властивостей мислення" [6]. Н. Ковчин однією з основних характеристик інтегративного мислення зазначає системність як інтегровану форму інтелектуального досвіду, яка може бути властива тільки для творчого рівня [3]. У працях цих дослідників інтегроване мислення розглядається і як процес всебічного, системного, цілісного пізнання світу, і як результат цілеспрямованого розвитку мислення для створення і побудови ціліс-

ного адекватного образу світу, оскільки сам образ світу – це результат інтегративної діяльності свідомості і інтегруючий фактор для подальшого процесу пізнання та життєдіяльності людини [7].

Поняття *гуманітарного* типу мислення було введено в психологію М. Бахтіним, в подальшому глибоко проаналізоване у працях М. Бубера, В. Біблера, В. Зінченка, В. Роменця [1; 9] і останнім часом дедалі активніше реалізується в науці, зокрема в психології та педагогіці. Це поняття не ототожнюється з мисленням виключно гуманітарія. Гуманітарне мислення в розумінні М. Бахтіна виступає як протилежність "природничонауковому мисленню", яке панувало в науці протягом майже всього ХХ сторіччя, і тому під науковим мисленням майже завжди розумілося саме воно. Гуманітарне мислення передбачає визначення загального, основного у знаннях і одночасно бачення його часткових проявів у різних науках, площинах, галузях знань для побудови цілісного уявлення [1].

З цього погляду, інтегративне/гуманітарне мислення фізика і математика нічим не відрізняється від інтегративного/гуманітарного мислення філолога, історика та ін. – воно перш за все ґрунтується на цілісній, взаємопов'язаній системі знань про оточуючий світ і у той же час є необхідною умовою формування цієї системи.

Оскільки вищезгадані поняття на сучасному етапі розвитку психології не є енциклопедичними, пропонуємо у нашій роботі таке мислення називати "цілісним".

Підсумуємо, що під "цілісним" мисленням розуміється мислення, яке характеризується сформованістю всіх видів, аспектів, властивостей мислення, здатне, з одного боку, до складних логічних операцій з поняттями та умовиводів, а з іншого – до знаходження оригінального творчого шляху вирішення проблеми завдяки наявності в людини системи взаємопов'язаних знань про світ.

Яким же чином учителі можуть спрямовувати розвиток розумових здібностей учня в необхідне русло? Чи впливає навчальне середовище на формування певного типу мислення особистості?

У світлі мети, поставленої цією статтею, варто проаналізувати саме те навчальне середовище, у якому формується особистість школяра.

Під навчальним середовищем можна розуміти таке штучно побудоване середовище, структура і складові якого сприяють досягненню цілей навчально-виховного процесу. Навчальне середовище включає зміст освіти, який визначається стандартом освіти, матеріальну базу школи (кабінети, виробничі ділянки, майданчи-

ки дозволля тощо), навчально-методичне забезпечення (програми, підручники, зошити, методичні посібники для вчителів, посібники на електронних носіях, відеофільми), модель навчального процесу (авторитарна педагогіка, маніпулятивна педагогіка, педагогіка підтримки та варіанти їх інтеграції); взаємовідносини учнів, учителів, батьків. Змістова і матеріальна складові навчального середовища взаємозалежні та об'єднані загальними цілями.

Діючий Державний стандарт освіти як базовий елемент навчального середовища орієнтує навчання на інтеграцію змісту освіти, яка реалізується через освітні галузі. Але, на жаль, практичного втілення цього принципу у сучасних школах не відбувається: у типових навчальних планах спостерігається велика кількість одногодинних шкільних предметів, які можуть забезпечити формування цілісності знань учня лише за умови цілеспрямованої співпраці вчителя-предметника з викладачами інших дисциплін. Навчально-методичне забезпечення сучасної школи, у свою чергу, пропонує учням диференційовані знання про світ.

Дослідники навчального процесу [1, 2, 5] прийшли до висновку, що у старшій школі предмети різних циклів (природознавчого, суспільствознавчого, гуманітарного тощо) створюють різні за характером навчальні середовища, при чому за відсутності інтеграції навчання ці середовища не сприяють формуванню цілісного мислення.

Так, при вивченні точних та природничих наук у сучасній школі зазвичай створюється середовище, яке характеризується тим, що: а) у ньому переважають описи емпіричних відомостей про об'єкти та явища навколишнього середовища; б) домінують формальна логіка та чіткі однозначні визначення; в) мова спілкування максимально лаконічна, виключає в ідеалі різночитання та відтінки змісту; г) алгоритми будь-яких процесів оптимізуються та уніфікуються; д) мета визначається змістом та структурою знання.

Хоча дане навчальне середовище певною мірою сприяє формуванню абстрактного мислення, воно стає на заваді розвитку таких ознак мислення як самостійність, гнучкість, творчість, швидкість розуму. Внаслідок цього в учнів формується алгоритмічність мислення, жорсткість схем, що використовуються для вирішення проблеми та прийняття рішення, схильність до дії за певним правилом, авторитетом.

Активізації творчого мислення учня більше сприяє навчальне середовище предметів гуманітарного циклу, яке характеризується тим, що: а) забезпечує високий ступінь емоційного залучення учня

до процесу пізнання та засвоєння дійсності; б) дозволяє використовувати образне, метафоричне, сповнене аналогіями та порівняннями мовлення у спілкуванні; в) не виключає використання у міркуваннях понять, що існують на рівні внутрішнього розуміння, а тому дещо "розмитих" на відміну від чітко визначених понять точних та природничих наук; г) дозволяє перекласти однозначні змістові поняття та формальні структури на внутрішній рівень, де вони взаємодіють з внутрішніми багатозначними образними уявленнями; д) робить важливим та цінним не об'єктивні наукові цілі та знання, а суб'єктивні особистісно значимі цілі та інтереси самого учня.

Проте, на жаль, таке навчальне середовище часто породжує невпевненість учнів у своїх знаннях через відсутність їхньої цілісності, невміння "бачити глобально, діяти локально". Оскільки гуманітарні знання за своєю суттю є проявом часткового, індивідуального, суб'єктивного, деякі учителі припускаються помилки, не опосередковуючи їх реальними образами об'єктів світу, не узагальнюють ці знання у систему, не вдаються до системного аналізу та синтезу художніх образів. Творчості особистості у цьому випадку стає на заваді відсутність системності знань.

Таким чином, різні шкільні предмети вільно чи вимушено формують свої стилі мислення учня. Існує відмінність характеру засвоєння учнями знань різних освітніх галузей. Тобто існують стилі мислення – характерна манера вирішення конкретних задач певною групою людей, об'єднаних окремою галуззю (наприклад, математичне, фізичне, власне гуманітарне мислення). Формування ж цілісного мислення учня не відбувається, адже для цього *важливе інтегроване вивчення змісту освіти*.

Варто пригадати слова філософа другої половини ХХ ст. Пітера Козловскі: "Поділ науки і мистецтва неприродний і шкідливий для обох сторін. Наука стає жорсткою і "позбавленою уяви", зводячись до голого методологізму, шкільного знання чи експериментування, мистецтво ж перетворюється на ігровий майданчик, де займаються чим завгодно і де грає суб'єктивістська сила уяви, що не бажає більше опосередковувати себе загальним" [4].

Усвідомлення педагогом існування різних стилів мислення, спроби їх використання в педагогічному процесі створюють умови для переходу до цілісного мислення, від мислення в одному стилі до мислення в різних стилях із побудовою логічних переходів та зв'язків між ними.

Дослідження гуманітарного способу пізнання, проведені Д. Ліхачовим, Г. Гачевим, М. Бахтіним, В. Лекторським та

ін., інтегративного мислення (В. Моргун, Н. Ковчин, С. Клепко) і дидактичні праці В. Ільченко, К. Гуза, О. Ільченка, Л. Рибалко, присвячені інтегрованому вивченню навколишнього середовища, дозволяють зробити висновок, що цілісне мислення активізується в особливому середовищі:

- ♦ усі складові змісту освіти повинні засвоюватися учнем інтегровано, тобто знання кожної освітньої галузі повинні бути взаємопов'язані;

- ♦ у змісті освіти акценти повинні бути зміщені у бік вивчення і засвоєння фундаментальних понять, ідей, концепцій і закономірностей (особливо точних і природничих наук), які надають можливість спрямовувати логіку мислення від цілого до часткового;

- ♦ робота учнів з цими поняттями, ідеями, концепціями повинна полягати не просто у формальному заучуванні та обговоренні визначень та інтерпретацій, а у вирішенні завдань, що передбачають пряме використання суті цих понять, ідей, концепцій;

- ♦ технологія навчання повинна бути спрямована на активізацію образного і асоціативного мислення, і лише після творчого пошуку для вирішення поставленої задачі можна переходити до формально-логічних описів;

- ♦ у процес засвоєння знань точних та природничих наук обов'язково повинне бути включене спілкування, обговорення, пошук асоціативних та реальних зв'язків, у поле спілкування має залучатися емоційна сфера, багатозначність уявлень, у процесі вирішення слід використовувати неформальну логіку, інтуїтивні здогадки, цілісність уявлення понять;

- ♦ учителю варто віддавати перевагу демократичному стилю спілкування, який є найбільш сприятливим способом організації реального співробітництва учителя й учнів для розвитку активності підлітків, залучення кожного до розв'язання спільних завдань, – основу керування в даному випадку складає опора на ініціативу групи;

- ♦ вибір матеріальної складової навчального середовища (кабінети, зелені класи, екологічні стежки, виробничі ділянки, майданчики довкілля, літературні вітальні, бібліотеки, спортмайданчики, комп'ютерні класи, лінгафонні кабінети) повинен відповідати як загальній, так і конкретній меті навчання та сприяти інтелектуальному, духовному та фізичному розвитку особистості.

Висновок. Оскільки навчальне середовище предметів різних циклів формує різні стилі мислення та засвоєння знань про оточуючий світ, педагогічна діяльність кожного учителя повинна бути спрямова-

на на інтеграцію навчання. Саме інтегроване навчання здатне сформувати необхідний тип мислення школярів для успішної адаптації у сучасних умовах – цілісне (інтегративне, гуманітарне) мислення, яке характеризується сформованістю всіх властивостей мислення і здатне, з одного боку, до складних логічних операцій з поняттями й умовиводів, а з іншого – до знаходження оригінального творчого шляху вирішення проблеми.

Формування цілісності знань учнів про навколишній світ можливе лише за умови координації всіх компонентів навчального середовища (як змістової, так і матеріальної його складових), які є взаємозалежними та об'єднаними загальними цілями. Таким чином, доцільне повне реформування змісту освіти у напрямку його інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Библер В. С. *Михаил Михайлович Бахтин или поэтика культуры* / В. С. Библер. – М. : Изд. Прогресс, Гнозис, 1991. – 176 с.
2. Ільченко В. Р. *Концептуальні основи формування інтегрованих природознавчих курсів у старшій школі* / В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз, В. С. Коваленко // *Імідж сучасного педагога*. – 2005. – № 9–10. – С. 24–27.
3. Ковчин Н. М. *Інтегративне мислення: сучасні підходи до визначення* [Електронний ресурс] / Н. М. Ковчин // *Педагогічні науки*. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Pedagogica/21052.doc.htm.
4. Козловски П. *Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технического развития* / П. Козловски; [пер. с нем.]. – М. : Научная мысль, 1997. – С. 177.
5. Майкова О. И. *Педагогические условия продуктивного освоения точных и естественных наук учащимися с гуманитарным стилем мышления : автореф. дис. на соискан. науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.09 "Теория обучения"* / О. И. Майкова. – Тюмень, 2008. – 24 с.
6. Моргун В. Ф. *Психологічні чинники розвитку мислення особистості в умовах інтегрованого навчання* / В. Ф. Моргун // *Технології інтеграції змісту освіти : [зб. наук. праць; за ред. Ільченко В.Р. та ін.]*. – Київ-Полтава : НМЦІЗО. – Вип. 1. – 2002. – С. 102–116.
7. Носенко Е. Я. *"Картина світу" як інтегруючий та гуманізуючий фактор у змісті освіти* / Е. Я. Носенко – *Видавництво Дніпропетровського університету*, 1996. – 74 с.
8. *Педагогічний словник* / [за ред. М. Д. Ярмаченка]. – К. : Педагогічна думка. – 2001.
9. *Основи психології : підруч.* / [за заг. ред. О. В. Кириченка, В. А. Роменця]. – 4-те вид., стереотип. – К. : Либідь, 1999. – 632 с.
10. Столяренко Л. Д. *Основи психології : учебн. пособ. [для студентов вузов]* / Столяренко Л. Д. – Ростов н/Д : Издательство "Феникс", 1997. – С. 43–57.

Стаття надійшла в редакцію 10.11.2010 ■